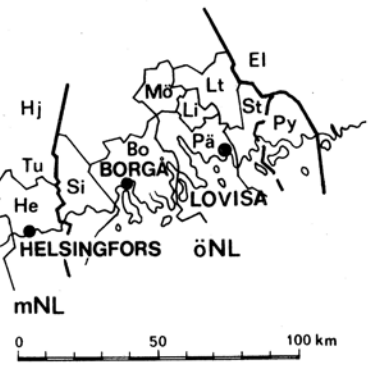

Be	=	Bergö	Ma	=	Malax
Bj	=	Björköby	Mm	=	Maxmo
Bo	=	Borgå	Mu	=	Munsala
Br	=	Bromarv	Mö	=	Mörskom
Bö	=	Brändö	Na	=	Nagu
Db	=	Degerby	Nb	=	Nykarleby
Df	=	Dragsfjärd	NL	=	Nyland
Ec	=	Eckerö	Nv	=	Nedervetil
Ee	=	Esse	Nä	=	Närpes
El	=	Elimå	Or	=	Oravais
En	=	Ekenås	Pa	=	Pargas
Es	=	Esbo	Pe	=	Pedersöre
Fb	=	Finby	Pl	=	Petalax
Fi	=	Finström	Po	=	Pojo
Fö	=	Föglö	Pu	=	Purmo
Ge	=	Geta	Py	=	Pyttis
Ha	=	Hammarland	På	=	Pernå
He	=	Helsinge	PÖ	=	Pörtom
Hi	=	Hitis	Re	=	Replot
Hj	=	Hausjärvi	Sa	=	Saltvik
Ho	=	Houtskär	Sb	=	Sideby
Iå	=	Ingå	Si	=	Sibbo
Iö	=	Iniö	Sj	=	Sjundeå
Je	=	Jeppo	SK	=	Satakunda
Jo	=	Jomaia	Sm	=	Sastmola
Ka	=	Karis	Sn	=	Snappertunga
Kb	=	Karleby	So	=	Sottunga
Kh	=	Korsholm	St	=	Strömfors
Ki	=	Kimito	Su	=	Sund
Kl	=	Karislojo	Sv	=	Solv
Kn	=	Korsnäs	Te	=	Tenala
Ko	=	Korpo	Tj	=	Terjärv
Kr	=	Kronoby	Tk	=	Tjock
Ku	=	Kumlinge	Tu	=	Tusby
Kv	=	Kvevlax	Vb	=	Vittisbofjärd
Ky	=	Kyrkslätt	Vf	=	Västanfjärd
Kö	=	Kökar	Vå	=	Vårdö
La	=	Larsmo	Vö	=	Vörå
Le	=	Lemland	ÅB	=	Åboland
Lf	=	Lappfjärd	ÅL	=	Åland
Li	=	Liljendal	ÖB	=	Osterbotten
Lo	=	Lojo	Oj	=	Oja
Lt	=	Lappträsk	Ov	=	Overmark
Lu	=	Lumparland			

ERMi aastaraamat 57 (2014), lk 42–53

Kultuurivahendus ja kehaline etendamine varastel soomerootsi etnograafilistel ekspeditsioonidel

Susanne Österlund-Pöttsch

Käesolev artikkel analüüsib ajaloolist välitöömaterjali, täpsemalt rootsi keelt kõnelevate Soome rahvaluulekogujate 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kogumisekspeditsioonidel peetud välitööpäevikuid. Leian, et lisaks ulatusliku arhiivimaterjali kogumisele mõjutas ja panustas rahvaluulekogujate ringiliikumine ja töö Soome rootsi keelt kõneleva „etnilise“ grupi konsolideerumisprotsessi. Võib väita, et kogujate kohalolu ja ringiliikumine koos nende ambitsiooniga kaardistada rootsikeelset kultuuri, kujutasid endast rootsikeelse ruumi kehtestamist Soome piirides.

***

Napoleoni sõjad olid tekitanud 19. sajandi alguses Põhjamaades rahvusliku segaduse. 1808.–1809. aasta sõjas oli Rootsi sunnitud loovutama kuningriigi idapoolse osa, tänapäeva Soome Venemaale. 1814. aastal lagunes Taani ja Norra ühendkuningriik ning Norra loovutati Rootsile. Soomest sai aga Vene keisririigi autonoomne osa. Selle tagajärjel olid kõik Skandinaavia riigid sunnitud ennast rahvustena uuesti üles ehitama ja määratlema. Rahvusromantilised ideed toetasid uut arusaama rahvuslikust identiteedist ning rahvaluulest sai selles protsessis oluline ehituskivi. Varaste folkloristide töödest ja püüdlustest said inspiratsiooni paljud noored tudengid. Ekspeditsioone rahvaluule kogumiseks kaugetest paikadest hakati pidama patriotismi ilminguks. Selline suundumus oli eriti märgatav Soomes, kus soomekeelse rahvuskirjanduse puudumist kompenseeris triumfaalselt „Kalevala“ avaldamine (1835), mille Elias Lönnrot koostas oma hiiglasliku kirjanud rahvaluule varasalve põhjal.

Rootsikeelse rahvaluule kogumine Soomes

Kuigi soomekeelse rahvakultuuri vastu tuntu 19. sajandi esimesel poolel innukalt huvi, ei laienenud see elevus Soome rootsi keelt kõnelevale maarahvastikule. Kuna

Foto 1. Rootsi keelt kõneleva maarahvastiku paiknemist kujutav Soome valdade kaart. Sarnane kaart on kasutusel alates Rootsi Kirjanduse Seltsi Soomes Rahvaluulearhiivi asutamisest aastal 1937.

Soome oli varem olnud Rootsi riigi koosseisus, oli rootsi keel jätkuvalt kõrgklassi, aga ka õpetus- ja halduskeel, olgugi et enamik elanikkonnast kõneles soome keelt. Rootsi keeles ei nähtud seega midagi „eksootilist“ ega Soomele ainulaadset. Samuti puudus sel ajal Soomes ühtne rootsi identiteet, kuna rootsi keele kõnelejaid ei eraldanud ainult geograafilised vahemaad, vaid ka sotsiaalne klass ja kultuur. Puudus igasugune sugulustunne rootsi keelt kõneleva haritud kõrgklassi (kellest paljud olid aktiivselt seotud soome keele propageerimisega) ja rootsikeelse alamklassi vahel.

19. sajandi lõpul näis rootsi keele tulevik Soomes ebakindel. Poliitiline segadus süvendas järjest enam lõhet soome ja rootsi keele pooldajate vahel. 1880. aastatel kujutasid rootsi keele kõnelejad Soomes endast kultuuriliselt, poliitiliselt ja isegi lingvistiliselt (tulenevalt kõneldavate dialektide hulgast) äärmiselt heterogeenset rühma. Oli ilmne, et väike, kuid mõjukas rootsikeelne kõrgklass vajas tõendamaks rootsikeelse kultuuri jätkuvat püsimist Soomes rootsi keelt kõnelevat „lihtrahvast“. Rootsikeelse kõrg- ja alamklassi konsolideerumisprotsessis sai rahvakultuurist neid siduv liim. Muuhulgas avas huvi rahvakultuuri vastu uusi võimalusi sotsiaalseid piire ületavateks kontaktideks, näiteks rahvaluulekogujate ekspeditsioonid maa- piirkondades ning rahvapärимuse esitamiseks korraldatud võistlulmised.

1885. aastal rajati Rootsi Kirjanduse Selts Soomes (*Svenska litteratursällskapet i Finland*). Üks eesmärke oli jätkata ja korraldada rootsikeelse rahvaluule kogumist. Muuhulgas jagati stipendiume üliõpilastele ning kõigile teistele, kellel õnnestus koguda häid näiteid kindlate rahvaluuležanrite kohta. Et seltsi nõukogu kogutud materjali vastu võtaks, tuli sellele lisada ekspeditsioonipäevik, kus rahvaluulekoguja andis aru kasutatud meetoditest, töö tulemustest ning muudest tähelepanekutest (vt Österlund-Pötzsch, Ekrem 2009).

Piiride ületamine

Rahvaluulekogujad pärinesid võrdlemisi erinevast sotsiaalsest keskkonnast, kuigi esimestest aktiivsetest kogujatest olid paljud kõrgklassi taustaga. Mitmed rahvaluulekogujad kasvasid üles talus ning olid maaeluga tuttavad. Sellest hoolimata tähendas välitöö paljude jaoks kontakti inimeste ja tegevustega, millega nad muidu kunagi poleks kokku puutunud. Päevikud kirjeldavad sageli kohtumisi informantidega. Nii kirjeldab rahvaluulekoguja Janne Thurman oma matkapäevikus, kuidas koostööst kohalikega tema meelest mõlemale poolele kasu sündis:

Küladest lahkusin ma 27. septembril [1889], mind saatmas mälestus soojast vastuvõtust. Külaelanikest olid meie pika kooselu vältel saanud minu sõbrad. Nad olid minuga jaganud oma keelt ja muinasjutte, kuna mina jutustasin neile õhtuti Isamaa [Soome] ajaloost ja laias maailmas toimunud sündmustest: „Oleks vaid töö hea, et peened härrad sellega rahule jääks,“ oli viimased sõnad, mida kuulsin, kui oma kotiga teele asusin. (1889, SLS 13)

Esitatud tsitaat kujutab tudengi ja külaelanike kontakti kahe maailma kohtumise-na, ent veelgi olulisemalt sõbraliku „vahetustehinguna“ üksikisikute vahel. Kirjel-datud stseenis astub üliõpilane Thurman kultuurivahendaja rolli, kes toob küla-

elanikele uudiseid välismaailmast, kuid viib ühtlasi „peentele härradele“ küladest suulisi aardeid. Rahvaluulekoguja esitab ennast nõnda sillaehitajana kahe erineva sotsiaalse keskkonna vahele.

Teistel puhkudel võttis maarahvas rahvaluulekogujaid vastu varjamatu usaldamatusega. Sajandivahetuse paiku hakkasid Vene võimud Soomes suurendama oma survet, laiendama tsensuuri ning aktiivset venestamist. Tundmatute inimeste, nagu rändavate rahvaluulekogujate kavatsused tekitasid suurt umbusku (vt nt SLS 100, SLS 1113), kuna Soome maaelanikkond pelgas Vene spioone ja informaatoreid. Alfons Takolander, kes 1898. ja 1899. aasta suvel Ahvenamaa saartel rahvaluulet kogus, pidi alguses nägema suurt vaeva, et veenda kohalikke oma teadmisi jagama:

Rahva suhtumine kippus mõnikord olema jahe, kuna nad kahtlustasid, et mu märkmed kohanimede kohta olid mingil moel seotud sellega, et ma olen „erariides nuhk“. [...] Hoolimata sellistest kahtlustest põhjustatud kibedustundest, võis samas siiski tunda heameelt selle üle, kui tähelepanelik ja ettevaatlik rahvas isegi nii kaugetes paikades on. Jätkuv mõttevahetus ja teineteise lähem vastastikune tundmaõppimine tõid meid peagi üksteisele lähemale, aidates mul pälvida nende usalduse ning rahulikult tööga jätkata. (1899, SLS 70)

Rahvaluulekogujad pidid niisiis sageli informantide poolehoiu nimel ränka vaeva nägema. Üks olulisemaid probleeme välitööl oli, kuidas ületada kogukonna umbusk väljastpoolt tulijate vastu. Kent C. Ryden märgib, et rahvalikud piirid tulenevad tugevast kohaliku mineviku tunnetusest, aga ka igapäevaelust (Ryden 1993: 70). Paljud rahvaluulekogujad leidsid, et külaelanikega pikemalt koos viibimine ning igapäevatöös kaasalöömine oli hea viis võita nende usaldus. Õpetaja Isak Smeds, üks esimesi kirjanduse seltsi stipendiaate, avaldas, et murdesõnu kogudes pani ta suurt rõhku kohalike igapäevatöö jälgimisele. Nõnda ühines ta nendega kalaretkedel, heinateol ning künniajal viljapõllul (1888, SLS 7). Karl Fredrik Juselius sai aga kohalikega õnnestunud kontaktide loomisel loota oma talupojapäritolule:

Pyttises viibides käisin ma Kvarnby's kaasas L. Wiiala talus rukist peksmas. Võtsin sageli osa hernekorjamisest, kartulipealsete kuivama ladumisest jms ning proovisin [sellega] jõuda neile lähemale ja mitteformaalsete suhete kaudu välja õngitseda seda, mida otsisin. Tavaliselt nimetasid kõik mind alguses magistriks,¹ ent kui ma maamehe kombel seletasin, et olen talupoeg ja isegi veel mitte üliõpilane, oli sõprus sõlmitud ning välja ilmus tubakakott, saatjaks sõnad „kui sul piip on ühes, siis lase hea maitsta, kui oled suitsumees,“ mida ma ka tegin ning selle järel olime kui üks rahvas. (1896, SLS 55)

Teised kasutasid vahendajatena usaldusväärseid kohalikke, nagu õpetajaid, kanto-reid ja külavaimulikke. Mõned kogujad kandsid jää murdmiseks ning informantide motiveerimiseks kaasas tubakat, kohvi, alkoholi või raha (vt nt SLS 28, SLS 192). Paljud oma kodukandis välitööd teinud rahvaluulekogujad leidsid, et kohaliku murraku tundmine hõlbustas tunduvalt nende tööd (vt nt SLS 25, SLS 72).

Mõned kõige edukamad varased rahvaluulekogujad kasutasid aktiivselt „kehatehnikat“ ja sättisid hoolikalt oma välimust, et potentsiaalsed rahvapärimuse jagajad neid ei võõrastaks. Heaks näiteks sellest oli usin koguja V. E. V. Wessman

[1] Nüüd ja edaspidi viitab [allajoonitud tekst](#) tsitaatides artikli autori rõhutusele.

Foto 2. Rahvaluulekoguja V. E. V. Wessman poseerimas välitöolisena ühes märkmiku ja jalgrattaga. Stuudiofoto aastast 1905.

Foto: Natalia Linsén. Rahvaluulearhiiv, Rootsi Kirjanduse Selts Soomes

rändamiseks jalgrattaid, nagu näiteks Torsten Stjernschantz, kes tegi rattaga oma välitööstaabist pikki rännakuid Kimito saare erinevatesse piirkondadesse (1901, SLS 80). Noor tudeng Filip Sundman kirjutas oma matkapäevikus uhkusega: *Olen oma jalgrattaga Tenala risti-põiki läbi vändanud: vähe on teid, mida mööda ma pole sõitnud* (1899, SLS 72).

Rattaga kehvadel teedel ja rasketes ilmastikutingimustes väntamine ei olnud aga sugugi kergem kui pikad jalgsimatkad. Rahvaluulekoguja Probus Karlsson kirjutas, et kasutas jalgratast *siis, kui tee seda lubas* ning käis ülejäänud maa jala (1901, SLS 79), sellal kui Maximilian Stejskal kirjeldas, kuidas tema rattal kumm tervelt seitseteist korda lõhkes, kui ta sellega läbi raba püüdis lõigata (1929, SLS 397). Saarestikus kasutasid kogujad informantide külastamiseks paate. Isak Smeds meenutab oma päevikus, kuidas [saarestikus] *sõudsin ma skäärilt skäärile ja saarelt saarele, kohates enamikul neist rootsi keele kõnelejaid* (1889, SLS 7).

Ekspeditsioonid ei olnud üksnes füüsiliselt rasked. Mitmed kõige entusiastlikumatest kogujatest tunnistasid, et tihe töö oli ka psüühiliselt kurnav. Nii kurtis Wessman seltsi rahvaluulenõukogu esimehele Ernst Lagusele saadetud kirjas, kuidas ta suutis teha järjest ainult viis nädalat välitööd, mille järel teda tabas tõsine ärevus ja

(1879–1958), kes hoolikalt püüdis vältida „peene härra“ muljet. Ta riietus lihtsalt, ei olnud üleolev ning varjas igati oma haridust ja sotsiaalset staatust (ta oli õpetaja). Ta oli sedavõrd edukas, et teda – nagu paari kümnendi eest Soome viljakaimat rahvaluulekogujat Elias Lönnroti – peeti teinekord koguni hulguseks. Wessman ei peljanud ka lageda taeva all elamist. Oma avaldamata mälestustes kirjeldab ta, kuidas magas küünides, heinakuhjades, täidest kubi-sevates voodites, köögipinkidel ja -põrandatel, suure kuuse all ning kiriku seinajal (SLS 1113). Wessmani valmisolekus elada tingimustes, mida teda võõrustavad inimesed said talle lubada, võib näha katset end kogu ihuga välitööle pühendada ning teatud mõttes kehastada välitöö ideaali.

Rändamine

Välitööpaika jõudmine oli sageli keeruline ülesanne ning kogujatel tuli tihti läbida pikki vahemaid jalgsi. Paljud rahvaluulekogujad kasutasid paigast paika

kurnatus. Ta selgitas, et ekspeditsioonil olles töötas ta järjest varahommikust hilisõhtuni, sageli puhke- ja söögipausideta. Paar aastat varem saadetud kirjas oli Wessman teatanud, et ta teeb iga-aastaste suviste ekspeditsioonidega lõpparve, kuna uut materjali leida on järjest keerulisem ning tema raske töö leidis vähe tunnustust. Lagusel õnnestus siiski veenda Wessmani jätkama Rootsi Kirjanduse Seltsi Soomes rahvaluulekogujana (Herranen 1986: 220, 228). Wessmani nagu ka mitmete teiste varaste folkloristide jaoks oli välitöö ja rahvaluulekogumine tõenäoliselt sõltuvustekitav. Nii kirjeldab Wessman hiljem oma avaldamata mälestustes rootsikeelsetes maapiirkondades rännates veedetud päevi *kõige õnnelikuma ajana [oma] elus*, lisades: *Tundsin suviste rännakute lõppedes alati teatavat nukrust [...] Tunnen suve saabudes siiani kehas pakitsevat rahutust: tahan kodust välja, maale, lihtsate ja ausate inimeste juurde* (avaldamata käsikiri, SLS 1113).

Soome rootsikeelse rahvakultuuri nähtavaks muutmine

Kogutud rahvapärimust pidas rootsimeelne liikumine tõeliseks varanduseks ja suuliseks mälestusmärgiks Soome rootsikeelsele kultuurile – isegi keelerühma hävingu korral oleks see endiselt andnud tunnistust selle kunagisest eksisteerimisest ja kultuuripärandist. Seetõttu peeti ülioluliseks, et kogutud materjal avaldataks ning see muutuks nähtavaks ja käegakatsutavaks (Wolf-Knuts 2008). Inspiratsiooniks oli siin soomekeelse rahvapärimuse ja „Kalevala“ avaldamise nimel tehtud töö. Olulisemalgi määral kui soomekeelse rahvaluule puhul, tähendas see aga mitte ainult rootsikeelse rahvapärandi avaldamist, vaid ka selle taaselustamist ja -esitamist ning üldsuse aktiivset osavõttu.

Nagu märgib Soome etnoloog Bo Lönnqvist, *ei ole sugugi liialdus väita, et soome-rootsi identiteet lauldi rannarahva teadvusse* (Lönnqvist 2001: 31). Esitatav rahvaluule kehastas rootsimeelse liikumise ideoloogiat ja püüdlusi näidata, et rootsi keel oli iidne ja loomulik osa Soome kultuurist. Taaselustatud ja taas praktiseeritavas rahvakultuuris leidsid neutraalse kohtumispäiga rootsi keele kõnelejad kõigist ühiskonnakihtidest. Avaldati rahvalaule ja noodilehti, loodi koore, õpiti ja õpetati rahvatantse, jäädvustati, rekonstrueeriti, valmistati ja kanti rahvarõivad. Kõikjal toimuvatest ja äärmiselt menukatest laulu-, muusika- ja rahvatantsupidudest said selle kõige visuaalsed manifestatsioonid – kohad, kus erinevatest kihtidest ja Soome eri piirkondadest pärit rootsi keele kõnelejad said kokku, et meenutada oma „ühist pärandit“. Oluline on siin märkida, et loodav kultuur oli *Soome* rootsi kultuur. Kuiigi paljud Soome rootsikeelse liikumise aktiivsed toetajad nimetasid Rootsit vanaks „emamaaks“, pidas enamik neist ennast Soome patrioodiks ning Soomet nii soome kui rootsi keelt kõnelevaks riigiks. Lisaks suhtusid Vene võimud sidemete rõhutamisse Rootsiga suure kahtlustusega.

Ärkamisliikumist toitev ümberkorrastatud ja toimetatud materjal pärines suures osas ekspeditsioonide käigus kogutust. Ekspeditsioonid võisid aga konsolideerumisprotsessi ka teisiti toetada. Küllast külla rännates ja kohalikega koos aega veetes tutvusid rahvaluulekogujad paljude inimestega erinevatest maapiirkondadest. Võib väita, et isiklikel kontaktidel oli ühtse „soomerootslu-

se“ tekkele virgutav mõju. Olulise tegurina olid või said paljudest aktiivsetest rahvaluulekogujatest hiljem õpetajad rahvaulikoolides (*folkhögskolorna*), mis olid võtmelise tähtsusega rootsikeelse liikumise mobiliseerimisel.²

Lisaks sidusid rahvaluulekogujate rännakud füüsiliselt erinevaid rootsi keelt kõnelevaid piirkondi ning aitasid kaardistada Soome rootsikeelset kultuuri. Alljärgnev tsitaat Selim Perkléni päevikust kirjeldab rahvaluulekogujat, kes silmnähtavalt püüab välitöö käigus külastada võimalikult paljusid paiku:

Lahkusin Helsingist 27. mail ning võtsin esmalt suuna Sjundeässe, kus asusin elama valla keskele Purnusesse. [...] Juuli alguses võtsin ette esimese rännaku Kyrkslätti. Siin, nagu ka Ingå vallas, puudus mul kindel elukoht, rändasin ringi üle terve valla. Esmalt matkasin Esbo piirilt läbi terve valla ning kirjutasin Masabys ja Ingvaldsbys üles muinasjutte, ühtlasi kirjutasin Korkkullas ja Hindersbys üles mõned rahvalaulud ja mõistatused. Matkasin jala Kantvikki ja Strömsbysse ning sõitsin sealt sõudepaadiga edasi Svinösse Sjundeäs, kuhu jäin paariks päevaks paigale, külastades muuhulgas naabruses asuvat Kalfö ja Vormö saart. [...]

Saarestikust matkasin läbi Pikkala ja Vikträskist põhja poolt läbi Käla, Ängisby ja Kynnari tagasi Sjundeå kirikuni. Matka käigus õnnestus mul kirja panna mõned rahvalaulud, sõnad ja uskumused jms.

Muinasjuttude 19, 20, 21, 22 ja 23 ülesmärkimise ja seni kogutud saagi ümberkirjutamise järel rändasin uuesti Kyrkslätti, seekord valla põhjaossa. Matkasin nii läbi Sjundeå valla Näsby, Bläsaby ja Andby küla, kus märkisin üles muinasjutud 59, 60 ja 62 ning mõned rahvalaulud. Sealt liikusin edasi Pettjärville, kus kuulsin muinasjutte 26, 27 ja 28. Pettjärvoilt kõndisin edasi Kylmälässe, Lappbölesse ja Leivasbölesse, kus eelkõige panin kirja rahvalaule. Leivasbölest matkasin Sjundeå vallas läbi Evitsskogi ja Karskogi oma elupaika Purnuses. Evitsskogis märkisin üles muinasjutu 24. Selle retke saak oli palju rikkalikum kui eelmisel, kuna nende paikade tsiviilisatsioon on endiselt üsna tundmata. [...] (1892, SLS 26)

Perkléni aruanne külastatud paikade ning kogutud rahvapärimuse kohta jätkub veel mitmel leheküljel. Kuigi vaid üksikud kogujad esitasid oma liikumisest samavõrd üksikasjaliku aruande kui Perklén, olid külastatud külade, valdade ja saarte loendid matkapäevikutes tavalised. Varased rahvaluulekogujad andsid üldiselt oma marsruutidest aru palju põhjalikumalt kui hiljem kombeks. Sellele vaatamata pidas Rootsi Kirjanduse Seltsi Soomes rahvapärimuse kogumise programmi peamine vedaja Ernst Lagus ülioluliseks tagada, et Soome rootsikeelse rahvakultuuri kaardil ei oleks „valgeid laike“. Nõnda nägid kogujatele antavad stipendiumid üha sagedamini ette rahvaluule kogumist kindlates piirkondades.

Algusest saadik olid välitööde juhised nõudnud, et kogujad peaksid püüdma keskenduda eelkõige kaugematele ja muust maailmas eraldatud küladele – teisisõnu pöörama tähelepanu tsiviilisatsiooni äärealadele (*Förhandlingar och uppsatser* 3. 1887: 103), kuna vana rahvaluulet ja iidseid kombeid usuti neis paigus olevat kõige paremini

[2] Soome rahvaulikoolide liikumine oli inspireeritud Taani mudelist, mille lõi massidele kõrgema hariduse jagamise vahendina N. F. S. Grundtvig. Soome esimene rahvaulikool rajati aastal 1889. Koolide eesmärk oli tõsta Soome maarahva haridustaset ning venestamisohu vastu võitlemiseks rahva kultuurilist eneseteadvust (Marjomäki 1989: 9–11). Lisaks oli rootsikeelsete rahvaulikoolide eesmärgiks säilitada rootsi keele positsiooni Soomes, mis ühtsi hästi sihiga jäädvustada rootsikeelset rahvakultuuri ja murrakuid. Õpetajad mängisid ühtlasi olulist rolli kohaliku ajaloo ja rahvakultuuri säilitamisele pühendunud kodukandiliikumises (*hembygdsrörelsen*) (Bergman 1981: 27).

säilinud. Seetõttu kirjeldasid kogujad sageli seda, mil määral on külastatavad kogukonnad tsivilisatsioonist puutumata. Samuti peeti esmatähtsaks piirkondi, kus kardeti, et soome keel on rootsi keelt välja surumas. Rahvamuusika uurija Alfhild Forslin, kes ka ise aastaid Rootsi Kirjanduse Seltsile Soomes rahvaloomingut kogus, märkis hiljem, et Lagus ja rahvaluulenõukogu nõudsid sageli, et stipendiaadid külastaksid piirialasid (rootsi ja soome keelepiirkondade vahel), kuid nendes piirkondades saavutatud tulemused osutusid sageli kesisteks (Forslin 1976: 58).

Seltsi rahvaluulenõukogu teine oluline eesmärk oli kirja panna unikaalset rahvapärimust ning vältida materjali „kordamist“. Algselt oli huvi variantide vastu väike ning arvati, et ühe ja sama teksti mitme erineva versiooni leidmine kollektsooni koguväärtust ei suurenda. Rahvaluulekogujad olid sellest hoiakust teadlikud ning püüdsid seetõttu sageli vältida teiste kogujate jälgedes rändamist, mille näitena võib tuua veel ühe katkendi Perkléni matkapäevikust:

Olin plaaninud matkata Strömsbyst Porkkალasse, kuid sain teada, et Porkkala ümbruses oli juba pikalt viibinud dr Vendell, mistõttu eeldasin, et ta on sealt juba kogunud kõik väärtuslikku. Sellega seoses tahaksin rõhutada, et ei ole muinasjutte kogudes külastanud inimesi, kelle kohta teadsin, et seda on juba teinud teised stipendiaadid, nagu üliõpilane G. Lindström ja magister Wefvar. (1892, SLS 26)

See näitab ilmselt soovi katta **kõiki** rootsi keelt kõnelevaid piirkondi ning koguda kokku **kõik** olemasolevad erinevate rahvaluuležanrite näidised. Seejuures usuti kindlalt, et see eesmärk on saavutatav. Kogujad kasutasid oma aruannetes sageli väljendeid nagu *utforskat* (uurisin läbi), *genomvāndrad* (käisin läbi), *fullständig* (täielikult) jne. Päevikutes korduvad ka väljendid „saak“ ja „saagi kogumine“. Tegemist vajavat tööd peeti ilmselgelt lõplikuks – aga pakiliseks, kuna seda arvati tehtavat viimastel tundidel enne seda, kui rahvakultuur kaasaja survele lõplikult kokku variseb.

Paari kümnendiga õnnestus kokku koguda muljetavaldav hulk folkloorimaterjali. Koolmeister Henrik Ståhl märkis juba 1889. aastal oma matkapäevikus, et Põhja-Ostrobothnia rahvas oli tänu arvukatele piirkonnas rännanud kogujatele etnograafilise tööga tuttav (1889, SLS 10). Viljakad kogujad, nagu Jakob Wefvar ja V. E. V. Wessman nentisid rahuloluga, et olid läbi käinud praktiliselt kõik rootsi keelt kõnelevad Soome vallad (vt nt Wefvari kirja Ranckenile, 14.5.1876; SLS 1113: 451).

Kultuuriruumi kaardistamine

Rahvaluulekogujate visiitidel oli veel üks lisaaspekt – rahva harimine ning inimeste teavitamine suuremast eesmärgist, Soome rootsikeelse kultuuri säilitamisest. Külaskäigud tõid uurijate huvisfääri ja kaardile uued inimesed ja paigad. Huvi oli vastastikune, sest vaatamata hirmule, et haritud kõrgklass neid naeruväärseks peab, näis enamik informante tähelepanust meelitatud ning oma teadmisi traditsioonidest ja kommetest jagati meeleldi.

Huvi kartograafia ja kultuuripiiride vastu tekkis Põhjamaade folkloristikas ja etnoloogias varakult. Traditsioonide geograafiline kaardistamine ei olnud selles suhtes kaugeltki ainuomane Rootsi Kirjanduse Seltsile Soomes, vaid peegeldas Põhjamaade folkloristikat tervikuna (Storå 1983: 23j; Bringeus 2008: 160). Rahvakultuuri taolise jäädvustamisega seotud keelepoliitilised huvid andsid aga soome-rootslaste puhul sellele erilise tähtsuse. Kaardid ei ole pelgalt tühjad peeglid, vaid samaaegselt nii varjavad kui ka peegeldavad kartograafi kätt (Pile, Thrift 1995: 48). Erinevate žanrite täielike kolleksioonide kogumise ning kõigi piirkondade katmise põhimõtet järgiti sihikindlalt kogu 20. sajandi esimesel poolel. Mõnevõrra irooniliselt kaldusid selle järjekindla töö tulemused – arvukad 1930ndatel ja 1940ndatel loodud kultuurigeograafilised kaardid – rootsikeelse kultuuri sisemise ühtsuse asemel rõhutama erinevate rootsikeelsete piirkondade kultuurilisi erinevusi (Lönnqvist 1981: 70, 74). Selleks ajaks peeti kartograafilist lähenemist rahvakultuuri uurimises juba iganenuks. Siiski oli korduvate kogumisetekede praktika tulemusel nüüdseks loodud „rootsikeelne Soome“ kui sotsiaalne kogemus, mis oli kehtestatud „kaardistatava“ nähtusena.

Kokkuvõte

Sõltumata päritolust täitsid rahvaluulekogujad vahendajate rolli, kirjeldades Helsingi linnaintellektuaalide seltskonnale, milline on „rahvas“: rootsikeelset elanikkonda iseloomustati kui sõbralikku, külalislahket, ärgast, ausat, loomulikku, töökat ja viisakat, aga ka umbusklikku, reserveeritud, ahnet ja pealetükkivalt religioosset – või siis kritiseeriti neid moodsa kultuuri ülevõtmise ja vanade traditsioonide hülgamise pärast. Matkapäevikutes, eriti varaste kogujate päevikutes kasutatud jutustamisstiil meenutas tihti maadeuurijate oma: mida eksootilisemad olid traditsioonid ja mida enam muust maailmast eraldatud oli paikkond, seda väärtuslikumaks tulemust peeti. Rahvakultuuri peeti Soome rootsikeelse kultuuri pika eksistentsi tõenduseks, aga ka võimaluseks ületada klassidevahelist lõhet. Need püüdlused väljendusid ka kogujate kohtumistes „rahvaga“. Edukas rahvaluulekoguja suutis ületada piire ning pääses ligi mõlemale maailmale.

Kogujad käitsid kultuurivahendajatena ka kogutu edasiandmisel: väärtuslikuks peetava materjali valikuprotsess toimus juba informantide tasandil, kõige tugevamalt aga kogujate ning Helsingis seltsi rahvaluulenõukogu tasandil. Vulgaarseks peetav materjal heideti sageli kõrvale ning kaasaegseid rahvalikke žanre paljudel juhtudel ignoreeriti. Mõnel juhul püüdsid kogujad mitme erineva üleskirjutatud variandi põhjal kokku panna „täpset versiooni“. Lõpptulemusena jõudis nõnda paberil arhiivi tsenseeritud, viimistletud ja hoolikalt valitud materjal.

Kogumistöö oli soomerootsi identiteedi konsolideerimisel suure tähtsusega, kuid see ei piirdunud vaid pelga materjali kokkukuhjamisega. Välitöö tulemusel tekkisid võrgustikud. Eriti just hilisemad ja professionaalsemad kogujad külastasid sageli oma informante korduvalt ning hoidsid nendega sidet. Kogujate liikumistrajektorid tekitasid ka paikade võrgustiku. Kuigi keelepiirid olid ilmselgelt ebapüsivad ja neid oli võimatu püsivalt paika panna, töid välitööd siiski esile rootsi

keeleruumi kontuurid. Selles mõttes etendati külastatud paiku rahvaluulekogujate kohaloleku ja vahendustöö kaudu tekkiva „soomerootsi ruumi“ – kohtade, inimeste, praktikate ja institutsioonide võrgustiku lahutamatu osadena.

Allikad

Rahvaluulearhiiv, Rootsi Kirjanduse Selts Soomes, Helsingi:

Kogud: SLS 7 (Isak Smeds, 1888), SLS 10 (Henrik Ståhl, 1882-1890), SLS 13 (Janne A. Thurman, 1889), SLS 25 (Theodor af Reeth, 1891), SLS 26 (Selim Perklén, 1891), SLS 35 (John Finnäs, 1893), SLS 55 (K. F. Juselius, 1896), SLS 70 (Alfons Takolander, 1899), SLS 71 (Erik Finne, 1899), SLS 72 (Filip Sundman, 1899), SLS 79 (Probus Karlsson, 1901), SLS 80 (Torssten Stjernschantz, 1901), SLS 100 (V. E. V. Wessman, 1905), SLS 117 (V. E. V. Wessman 1906), SLS 166 (Gustav Evert Lindström, 1878), SLS 192 (Gabriel Nikander, 1910), SLS 397 (Maximilian Stejskal, 1929), SLS 1113 (V. E. V. Wessmani arhiiv, 1973).

SLSi arhiiv, Soomerootsi Kirjanduse Selts, Helsingi:

Caa 2: protokoll 18.5.1899

Tritonia Akadeemiline Raamatukogu, Vaasa:

Vaasa Rootsi Lütseumi raamatukogu, Ranckeni kogu

Säilik 104 (0481): J. E. Wefvar J. O. I. Ranckenile (14.5.1876)

Kirjandus

Bergman, Anne 1981. Nyländska avdelningen och Svenska litteratursällskapets folkloristiska insamlingsverksamhet 1860–1908. – Ivar Nordlund (ed.). *Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbeck 17.7.1981*. Meddelanden från Folkkultursarkivet 7. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 496. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 7–43.

Bringéus, Nils-Arvid 2008. Om förarbetena till Atlas över svensk folkkultur. – Lars-Erik Edlund, Anne-Sophie Gräslund, Birgitta Svensson (eds.) *Kartan i forskningens tjänst*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien, 159–174.

Förhandlingar och uppsatser 3. 1887. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.

Forslin, Alfhild 1976. Insamling av folkmelodier i Svenskfinland. – *Budkavlen*. Nr. 54–55: 52–65.

Herranen, Gun 1986. Med velociped, vaxdukshäfte och penna. V. E. V. Wessman som insamlare av folkloristiskt material i början av seklet. – *Historiska och litteraturhistoriska studier*. Nr. 61: 213–230.

Lönnqvist, Bo 1981. Svenskfinland och kulturkretsläran. – Ivar Nordlund (ed.). *Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbeck 17.7.1981*. Meddelanden från Folkkultursarkivet 7. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 496. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 69–104.

Lönnqvist, Bo 2001. Myten om den finlandssvenska familjen. – Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist, Yrsa Lindqvist (eds.). *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhövudelse i analytiskt perspektiv*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 26–36.

- Marjomäki, Ville 1989. Folkhögskolsrörelsen och samhällets förändring. – Kari Kinnunen et al. (eds.). *Frihet och anpassning. Hundra år av folkhögskolverksamhet i Finland*. [Helsingfors]: Finlands folkhögskolförening, 9–11.
- Österlund-Pötzsch, Susanne; Carola Ekrem 2009. *Swedish Folklore Studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Pile, Steve; Nigel Thrift 1995. Mapping the Subject. – Pile, Steve; Nigel Thrift (eds.). *Mapping the Subject. Geographies of Cultural Transformation*. London, New York: Routledge, 12–51.
- Ryden, Kent C. 1993. *Mapping the Invisible Landscape. Folklore, Writing, and the Sense of Place*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Storå, Nils 1983. Trends in Nordic Ethnological Material Research. – Lauri Honko, Pekka Laaksonen (eds.). *Trends in Nordic Tradition Research*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 23–45.
- Wolf-Knuts, Ulrika 2008. From Philology to Process. The Collection of Finlandssvenska folkdiktning as a Representation of Finland-Swedish Folklore. – Terry Gunnell (ed.). *Legends and Landscape. Plenary Papers from the 5th Celtic-Nordic-Baltic Folklore Symposium, Reykjavík 2005*. Reykjavik: University of Iceland Press, 9–23.

Susanne Österlund-Pötzsch (PhD) on Åbo Akademi (Turu) folkloristikadotsent (PhD). Lisaks töötab ta Rahvakultuuri Arhiivis (Helsingi) arhivaarina Rootsi Kirjanduse Seltsis Soomes. Tema teadustöö ja publikatsioonide põhilisteks teemadeks on kõndimispraktikaid käsitlevad empiirilised ja teoreetilised uurimused, soome-rootsi etnilisus, etendamine ja pärand.

Summary: Cultural brokerage and embodied performances in Early Finland-Swedish Ethnographic Expeditions

Susanne Österlund-Pötzsch

Folk culture was a source of inspiration for the nineteenth century National Romantic movement not least in the Nordic countries where collected and published folklore became intrinsically connected with the promotion of national identity. Consequently, ethnographic expeditions were often viewed as patriotic endeavours. However, beyond the importance of producing tangibles, such as the establishing of archives and the publishing of folklore material, the actual travels and physical presence of the folklore collectors were, arguably, significant in the national projects.

Based on a source material consisting of travelogues kept by nineteenth century and early twentieth century folklore collectors in Swedish-speaking Finland, I want to ascertain in what ways the mobility of the fieldworkers influenced and contributed to the consolidation process of a Swedish ethnic group in Finland. In their ambition to map Swedish-language culture in Finland, the folklore collectors took on the role of cultural brokers both in creating a “Finland-Swedish cultural heritage” and in claiming an ethnic space (and performing this space through their movements).

The fieldwork diaries contain notes on the aspirations of the fieldworkers, as well as descriptions of their interactions with the field. What also emerge from a close reading of the records is the physicality of the fieldwork situation, for example how the fieldworkers ended up traversing the countryside in order to find as many samples of folklore as possible. The fieldworkers also describe what different techniques and methods they used in order to gain the trust of locals and make them share their knowledge of folklore with the itinerant collectors.

Резюме: Культурное посредничество и физическое изображение во время ранних экспедиций к финским шведам

Сузанне Эстерлунд-Пэтцш

Национальная культура является источником вдохновения для движения национального романтизма XIX века, это относится и к Северным странам, где собранные и опубликованные народные предания сыграли важную роль в развитии национального идентитета. Поэтому этнографические экспедиции часто представлялись как проявления патриотизма. Можно, однако, утверждать, что наряду с созданием материальных объектов, таких, например, как создание архивов и опубликование фольклорного материала, в национальных проектах значительную роль играли также путешествия собирателей фольклора и физическое присутствие.

Исходя из материала, который составляют дневники собирателей фольклора конца XIX начала XX века, которые они вели во время своих поездок по тем территориям Финляндии, где говорят на шведском языке, я пытаюсь показать то, как экспедиционное движение повлияло на процесс консолидации этнической группы финских шведов и какой вклад внесло в этот процесс. Пытаясь провести картирование шведскоязычной культуры Финляндии, собиратели фольклора приобрели роль посредников культуры, создавая «культурное наследие финских шведов» и устанавливая тем самым новое этническое пространство (и представляя это пространство через свои путешествия).

В дневниках полевых работ содержатся заметки о целях собирателей фольклора, и описания взаимодействия собирателей и исследуемых. При знакомстве с материалом проявляется и физичность – например, как собиратели для того, чтобы собрать как можно больше образцов фольклора вынуждены были преодолевать различные ландшафты. Участники полевых работ описывают также различные техники и методы, которые они использовали для того, чтобы завоевать доверие местного населения и люди согласились бы поделиться своими знаниями о народном наследии.